

تأثیر پیمان‌های شاهنامه در انتقال اندیشه ایرانی‌شهری به دوره اسلامی

(با تأکید بر تصاویر شاهنامه بایسنقری)

چکیده

تداوم اندیشه‌ی ایرانی‌شهری در گذار به دوره‌ی اسلامی عامل اساسی در تداوم تاریخ و فرهنگ ایران به شمار می‌رود. این اندیشه به رغم تحول و گسستی که در ظاهر حاکمیت بر ایران پیدا شد، بدون ایستایی، جریان داشته است تا جایی که در گذاری از تاریخ سیاسی این سرزمین، اندیشه‌ی انتقال یافته‌ی باستانی ایرانی‌شهری، تداوم‌بخش «**وحدت ملی**» و شالوده‌ی استواری بر تصمیمات سیاسیون بوده است. دستاورد این تصمیمات در آثار نوشتاری و در مضمون «سیاست‌نامه نویسی» ظهور می‌کند. از آنجایی که سیر تاریخ سیاست‌نویسی در ایران نوشته نشده است لذا اهمیت این جریان و معنای آن برای فهم تاریخ سیاسی و بهره‌مندی از این اندیشه در سیاست‌گذاری‌ها مغفول مانده است. «شاهنامه‌ی فردوسی» نوشته‌ای بی‌نظیر در ادبیات جهانی به شمار می‌رود که توانسته در پیوند با خدای‌نامه‌های باستانی و اندیشه‌ی سیاسی ایرانی‌شهری بازتابی از منابع مرتبط سیاسی دوره‌ی باستان را در گنجینه‌ی ارزشمند خود جای دهد. منابعی که به دست حکیم ابوالقاسم فردوسی رسیده است و او این تجربه را چون کاخی بلند در مضمون سیاست‌نامه به نظم درآورده است. در این میان باید گفت: واکاوی نقش شاهنامه فردوسی در انتقال اندیشه‌های ایرانی‌شهری به دوره اسلامی و کانال‌های تأثیرگذاری آن حائز اهمیت است. شاهنامه بایسنقری از آثار فاخر دوره اسلامی که به با تکیه بر شاهنامه خلق شده است. این پژوهش به دنبال واکاوی دیدگاه سیاسی فردوسی با پردازش به «**پیمان**» واکاوی و «**تضمین**» به عنوان یک قابلیت، در اجرایی‌شدن پیمان در شاهنامه است و در نهایت تأثیر ویژگی‌های پیمان‌ها در نگاره‌های شاهنامه بایسنقری مطالعه شده است.

اهداف پژوهش

۱. تبیین نقش پیمان‌های شاهنامه فردوسی در انتقال اندیشه‌های ایرانی‌شهری به دوره اسلامی
۲. اهمیت نگاره‌های شاهنامه بایسنقری در انتقال اندیشه‌های ایرانی‌شهری به دوره اسلامی

سؤالات پژوهش

۱. آیا پیمان‌های شاهنامه فردوسی در انتقال اندیشه ایرانی‌شهری به دوره اسلامی نقش داشته است؟
۲. نگاره‌های شاهنامه بایسنقری چه نقشی در انتقال اندیشه‌های ایرانی‌شهری به دوره اسلامی داشته است؟

واژگان کلیدی: پیمان، اندیشه‌ی ایرانی‌شهری، شاهنامه فردوسی، شاهنامه بایسنقری.

مقدمه

اندیشه سیاسی در جوامع مختلف پیشینه‌ای کهن دارد و بنیان‌های شکل‌دهنده‌ی آن در جوامع از مؤلفه‌های مؤثر در حیات مستقل کشورهاست. این مفاهیم در میان دولت‌ها و ملت‌های مختلف همواره مورد تکریم بوده‌اند. در این میان، وجود اهرم‌های تقویت‌کننده‌ی این اندیشه‌ها نیز در بقای جوامع اهمیت دارد. کتب و آثار ادبی و هنری می‌توانند در این فرایند، نقش یک عامل تأثیرگذار را بر عهده داشته باشند. در جامعه ایران اندیشه‌ی ایران‌شهری یکی از بنیان‌های فکری تقویت‌کننده حسن وطن‌دوستی و شکل‌گیری اندیشه سیاسی بوده است. مسئله‌ای که می‌توان در اینجا مطرح کرد این است که شاهنامه فردوسی به عنوان یکی از آثار فاخر هنری چگونه در انتقال اندیشه ایران‌شهری مؤثر بوده است. به علت گستردگی موضوع اندیشه‌ی سیاسی ایران‌شهری، این مقاله «پیمان» را به عنوان یکی از مصادیق تأثیرگذار در مناسبات سیاسی بین ملل و افراد بررسی کرده است. با توجه به اهمیت نقش‌آفرینی این مناسبت این نوشته سعی کرده تا با بهره‌مندی از شاهنامه‌ی حکیم ابوالقاسم فردوسی به عنوان نماینده‌ی اندیشه‌ی ایران‌شهری در دوران پیش از اسلام، صورت‌بندی از گذشته سیاسی ایران در دوران حاکمیت امپراطوران و شخصیت‌های نامی این مرزوبوم ارائه و نتایج به دست آمده از برخی پیمان‌ها و تقابلات را بررسی کند. انجام این پژوهش از آنجا ضرورت می‌یابد که آثار زیادی در دوره اسلامی به تقلید از شاهنامه خلق شده‌اند لذا این نوشتار بر آن است تا به واکاوی دیدگاه‌های سیاسی فردوسی در شاهنامه بپردازد و با بررسی آن در شاهنامه بایسنقری به مطالعه اندیشه ایران‌شهری در نگاره‌های شاهنامه بایسنقری بپردازد.

بررسی پیشینه این موضوع پژوهش نشان می‌دهد در ارتباط با اندیشه‌ی سیاسی ایران‌شهری جواد طباطبایی، گفتارخواجه نظام‌الملک را در یک درآمد و هفت فصل با عناوین سوانح و احوال خواجه و وضع زمانه‌ی او، اندیشه‌ی ایران‌شهری و تداوم تاریخ فرهنگ ایران زمین و مقام سیاست‌نامه در تاریخ اندیشه‌ی سیاسی ایران بررسی کرده است. طباطبایی شکل کاملتر این کتاب را در اثری با نام «تأملی درباره‌ی ایران» در سال ۱۳۹۵ توسط انتشارات مینوی خرد چاپ کرده که در این اثر به صورت مصداقی به برخی خاطرات افراد برجسته‌ی سیاسی هم اشاره کرده است (ن.ک. طباطبایی، ۱۳۸۳). همچنین دکتر روح‌اله اسلامی، در کتابی دیگر با عنوان «سیاست‌نامه‌ی سعدی» به خوبی توانسته نگاه مصلح‌الدین سعدی شیرازی را از منظر اندیشه‌ی سیاسی ایران‌شهری تبیین کند. آقای اسلامی در این کتاب که سال ۱۳۹۷ توسط انتشارات تپسا چاپ شده «تمدن ایرانی را با برخورداری از تکنیک قلعه و قنات باشکوه می‌خواند و ثبات این جامعه را در دوران‌های حاکمیتی خود زمانی می‌داند که نظام سیاسی، کشور را با مؤلفه‌های خرد ایران‌شهری مدیریت کرده است» (اسلامی، ۱۳۹۷). در این کتاب ساختار سیاست را به عنوان اصل حکومت‌داری با بهره‌گیری از نگاه سعدی توضیح داده و در یک مقدمه و چهار فصل اندیشه‌ی ایران‌شهری را که در دوران طولانی بر پیکره جهان هستی حکم می‌راند بررسی کرده است. دکتر اسلامی در این اثر، اندیشه ایران‌شهری را متکی بر اندرزنامه‌هایی می‌داند که با بهره‌مندی از روش تجربی، یعنی حکمت عملی، تمام تلاش خود را در جهت ساماندهی امور روزمره به کار می‌بندد. به اعتقاد وی «سعدی گلستان را به عنوان اندرزنامه‌ای واقع‌گرا، همراه با چاشنی اخلاق و پیوند با خرد عملی نوشته است» (اسلامی، ۱۳۹۷: ۳۷). حاتم قادری و تقی رستم‌وندی در مقال‌ای با عنوان «اندیشه ایران‌شهری، مختصات و مؤلفه‌های آن»، به بررسی پیشینه و مختصات این اندیشه با محوریت الگوی شهریاری پرداخته است. نویسندگان معتقدند که هندسه فکر ایرانی از سه جزء نظام اعتقادی، نظام اخلاقی و نظام سیاسی تشکیل شده است که دو جزء نخست با فراهم آوردن انگاره‌های پشتیبانی‌کننده، الگوی شهریاری ایرانی را در جزء سوم یعنی نظام سیاسی شکل داده

است(حاتمی و رستم وندی، ۱۳۸۵: ۱۲۳). در آثار یاد شده صرفاً به بازشناسی اندیشه ایرانشهری و چگونگی آن در آثار شعرا پرداخته شده است و شاهنامه فردوسی و واکاوی مفاد آن درباره اندیشه ایرانشهری و امتداد آن در دوره اسلامی مورد توجه قرار نگرفته است.

مقاله‌ی حاضر یک پژوهش توصیفی-تحلیلی است. طرح سناریویی که سبب کاربردی شدن نتایج این تصمیمات در سیاست‌گذاری‌های کنونی افراد و حتی کشور از دیگر اهداف این پژوهش است. البته شاید به اعتقاد برخی منتقدان کاربرد حکمت تجربی «سیاست ایرانشهری» با برخورداری از آثار ادبی غیر قابل باور باشد. در جواب با این انتقاد می‌توان گفت: نباید از نقش مهم تجربه به عنوان ظرفی برای این تفکر غافل بود. تجربیات ارزشمندی که با کمترین هزینه در راهگشایی برای مسیر سیاسی کنونی نقشه‌ی راهی می‌شود، نباید نادیده گرفت که این تجربه پشتوانه‌ای به درازای تاریخ این سرزمین دارد و با همین هدف توسط کسانی که خود از چهره‌های برجسته‌ی سیاسی بودند به رشته‌ی تحریر در آمده است؛ مردانی که سرزمین دوران خود را از دستبرد حوادث به سلامت گذرانده‌اند. مؤلف سعی کرده بی‌طرفانه به موضوع پیمان در شاهنامه‌ی حکیم ابولقاسم فردوسی بپردازد و ویژگی‌های پیمان‌های شاهنامه را در نگاره‌های شاهنامه‌ی بایسنقری بررسی نماید.

نتیجه گیری

«عهد و پیمان» به عنوان یک اصل اخلاقی و عنصر مذهبی و اجتماعی در فرهنگ ایرانیان باستان از ارج و ارزش بسیار برخوردار بود. این قرارداد اجتماعی و شخصی چنان در خور حرمت بوده که طرفین حاضر می‌شدند جان خویش را بر سر نگهداشت آن بگذارند، ایرانیان بر این باور بودند که «ایزد مهر» نگاهبان سخت کوش و سخت‌گیر پیمان‌ها میان مردم است. لذا پیمان‌شکنی گناهی نابخشودنی بود و پیمان‌شکن می‌باید چشم به راه پادافره دنیوی و اخروی آن باشد. در شاهنامه‌ی فردوسی که برگرفته از نگاره‌ها، اوستا، متون پهلوی و تجربه‌ی شاعر و حکیمی چون فردوسی است، سروده‌های بسیار در ستایش وفای به عهد و پیمان به چشم می‌خورد. در این سیاست‌نامه‌ی ایرانشهری کم نیستند پهلوانانی که به زیور پیمان‌داری زبنده اند و همچنین پیمان‌شکنانی که به پادافره پیمان‌شکنی گرفتار آمده‌اند. پیمان در این تجربه‌ی گهربار تاریخی، افزون بر قوانین حکومتی، برقرارکننده‌ی نظم و تعادل فردی و اجتماعی بوده است. با توجه به نقش تاثیرگذار پیمان در سایر داستان‌های شاهنامه و با اشاره به ظرفیت این داستان‌ها در ارائه‌ی تجربیات ارزشمند در زندگی فردی و اجتماعی و همچنین سیاست‌گذاری‌ها در مدیریت کشور، بهره‌مندی از آن می‌تواند با کمترین هزینه دستاوردهای شگفت‌انگیزی به دست دهد. در سراسر شاهنامه پیمان‌های فراوان با موضوعات گوناگون دیده می‌شود؛ برخی از این پیمان‌ها سرنوشت سازند و گاهی پیمان‌شکنی و وفای به عهد، مسیر داستان را تغییر داده و سرنوشت پهلوانان و سرزمین آن‌ها را دگرگون کرده است. بررسی نگاره‌های مینیاتوری موجود در شاهنامه بایسنقری حاکی از این است که پیمان و مواضعه در اندیشه ایرانشهری تا عهد اسلامی نیز تداوم داشته است و از نکات برجسته در ترسیم باورهای سیاسی بوده است.

منابع

کتاب

- آموزگار، ژاله (۱۳۸۲). ترجمه‌ی ارداویرافنامه، ج دوم، تهران: انتشارات معین.
- تفضلی، احمد (۱۳۸۵). ترجمه‌ی مینوی خرد، چاپ چهارم، تهران: انتشارات توس.
- دوستخواه، جلیل (۱۳۴۳). اوستا، چاپ اول، تهران: انتشارات مروارید.
- رضی، هاشم (۱۳۷۶). ترجمه‌ی ونیداد، چاپ اول، تهران: انتشارات فکر روز.
- سعدی، مصحح‌الدین (۱۳۷۹). گلستان، تصحیح محمدعلی فروغی، تهران: انتشارات به نشر.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۳۹۲). خواجه نظام الملک طوسی گفتار در تداوم فرهنگ ایران، تهران: انتشارات مینوی خرد.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۷۴). شاهنامه، بر پایه چاپ مسکو، به کوشش سعید حمیدیان، ج دوم، تهران: نشر داد.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۶). شاهنامه (دفتر یکم)، به کوشش جلال خالقی مطلق، تهران: نشر مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی، چاپ اول.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۹۵). شاهنامه، برپایه‌ی چاپ مسکو، به کوشش مهدی صالحی طباطبایی و کتابیون هاشمی، چ سوم، تهران: انتشارات فرهنگ و قلم.
- هینلز، جان (۱۳۷۵). شناخت اساطیر ایران، ترجمه‌ی ژاله آموزگار و احمد تفضلی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات چشمه - انتشارات آویشن.

مقاله

- حیدری؛ قاسم پور، حسین، محدثه، (۱۳۹۲)، "پیمان‌شکنی و گونه‌های آن در شاهنامه و متون مزدآپرستی"، پژوهش‌های اخلاقی، سال سوم، شماره چهارم، صص ۷۱ - ۹۳.
- حسینی، مهدی (۱۳۸۲). "شاهنامه بایسنقری و تأثیرات آن"، فصلنامه فرهنگستان هنر، شماره ۶، ۳۰-۳۷.
- جلالی، حسین (۱۳۹۵)، "پژواک فرهنگ و پیمان‌داری در شاهنامه و متون اوستایی و پهلوی"، فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، شماره ۶، صص ۱۸۱ - ۱۹۶.
- روشن ضمیر، بهرام (۱۳۹۵). "پرستش‌میترا در ایران پیش از ساسانیان"، فصلنامه جندی شاپور، شماره ۷: صص ۲۳-۴۰.
- دهقانی، ناهید، حسام‌پور، سعید (۱۳۸۷)، "بررسی تحلیلی گونه‌های پیوند و سوگند در شاهنامه‌ی فردوسی"، پژوهشنامه‌ی ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان. شماره‌ی یازدهم، سال ششم، صص ۳۷ - ۶۶.

شاهنامه بایسنقری، (۱۳۸۸)، ایرانا، شماره ۲۵، ص ۱۶.

قادری، حاتم، رستم‌وندی، تقی (۱۳۸۵). " اندیشه ایرانشهری؛ مختصات و مؤلفه‌های آن، فصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء، سال شانزدهم، شماره ۵۹، صص ۱۲۳-۱۴۸.

نجف‌پور، مجید (۱۳۸۷). " بررسی ویژگی‌های هنری شاهنامه بایسنقری، گاه‌نامه کتاب ماه تاریخ و جغرافیا"، صص ۹۳-۹۶.

منابع انگلیسی

Mackenzie, D.N. (1971). A Concise Pahlavi Dictionary, London: Oxford University Press.